

Старий палац

Лев Сапогівський

Лучалось не раз тобі, красна читачко, читати або чути оповідання про старі замки, палаци та різні дива. Жахливі історії, представлені там, відогнали не одної ночі сон з твоїх ясних очок, а кожного ранку по такій безсонній ночі перша твоя гадка була: "Як же я зле буду нині виглядати!" А коли ще зазирнула до дзеркала і переконалась, що очка червоні, обведені синіми колами, личко бліденьке, то присягалась, що вже не будеш таких повістей читати і слухати, і звичайно – що я дуже добре знаю – не додержала слова... І тепер, певно, не будеш на то пам'ятати, а перечитаєш мою небилицю, котра колись була правдою.

Не тямлю кілька вже тому буде літ, як се мені лучилось. Я був тоди на селі домовим учителем. На мешканє мені призначено старий палац, в котрім уже кільканадцять літ ніхто не мешкав. Я був тоди іще молодий, а що молоде, те юрне. І я був подуфальний і наперекір пересторогам на усилену мою просьбу дозволено мені замешкати в палаці. Розгосподарився я там надобре. На спальню зайняв малий покоїк, побіч котрого в тім крилі була вельми простора вітальня і також їдальня, а нагорі чотири покої.

Раз відвідав мене там товариш шкільний, з яким перебалакав я аж до вечора, а коли він від'їхав, повернув я до вітальні і сів собі на дідусевім фотелі, котрий міг щонайменше три особи в собі помістити – розумієсь таких, як я тоди був, бо нині, думаю, і нам двом було б затісно. Але я тоди про те не думав – мої гадки були зайняті минувшістю палацу.

Я хотів час його заложення розпізнати за стилем будови, та не зміг собі пригадати епохи такого дивного стилю, отже блукаючи гадками по історії будівництва і порівнюючи луки, філяри, г'зимси та інші ознаки стилів, не зчувся, коли ніч запала, аж старий годинник, що дзвонив північ, збудив мене з задуми.

Я хотів піти до своєї спальні і підвівся з фотеля, але далі кроку ступити не зміг, бо довкола мене почулися глухі, страшні зойки і стогони.

Я не мав відваги озирнутися за постатями, котрі видавали ті тяжкі стогони, але зажмури́в очі, і не в змозі втриматися на ногах, котрі тремтіли піді мною, упав знову ув крісло.

Зойк, здавалося, походив із-за стін салі і я набирав відваги... утечи, але коли хотів піднятися, почув дотик зимної руки, котра схопила мою, і хтось заговорив:

– Ходи, побачиш історію сеї палати.

Хоча зойки довкола мене ставали голосніші, мимоволі отворив я очі і побачив старця, що тримав мене за руку.

– Хто ти? – спитав я.

– Я дух, опікун сих місць. Ходи, бо час короткий, – сказав старець і потягнув мене за собою.

Ідучи за ним, я озирнувся, і стіни здалися мені прозорими настільки, що бачив я

кожну цеглу і камінь, в яких, придивившись, пізнав я самі частини людських тіл, споєні кров'ю, замість вапна. Саме з них добувалися ті жалібні стогони.

Ми вийшли на двір перед фаціату палацу. Старець махнув рукою і палац зник, а на його місці станули убогі хлопські хатки і маленька церковця.

На дорозі за нами почувся туркіт коліс, на котрих хиталась пишна виблискуюча золотом коляса. Бистрі коні ішли звільна, якби танцюючи, а з коляси виглядало кілька голів, що з цікавістю оглядали околицю, будуючи плани.

О кілька кроків від нас висіли пани з коляси. Наперед мужчина п'ятдесятилітній в багатий польський стрій зодягнений, за ним може двадцятилітня гарна дама, а вкінці якихось двоє німців у куцях фращах.

- То воєвода К* зі своєю жоною, а ті два чортики - то архітектори, - пояснив мій провідник.

- Ту буде найкраще, - сказала дама, усміхаючись до свого мужа, і вказала на місце, де ми стояли.

- Тобі подобається, моя душко? - відповів воєвода і, обернувшись до німців, сказав: - Тут, мої панове.

Та зараз взялися до паперу і оловця, щось між собою шварготячи, а з-поза хати звільна і боязливо наближався до панів здоровий з сивою головою хлоп, котрий поклонився воєводі і його жінці до колін і станув здалека в покірній поставі.

- Війте, - промовив грізно воєвода, - до двох днів щоби тут був чистий пляц!

Старець стояв, як заголомшений, а по якійсь хвилі вистогнав з плачем:

- А наша церква, наші хати?

- Перенести під обіч! Мовчи! - закричав злісно воєвода на війта, котрий, заломивши над головою руки, хотів ще щось говорити, но переляканий одійшов з плачем, блудячи як п'яний дорогою.

Вже нікого і нічого нема, лиш тички стоять там, де буди церква та хати, а за нами чути якийсь тупіт, шелест і бряжчання. Громада молодих хлопів з понуреними головами, в кайданах на одній руці і нозі, з рискалями на плечі, перейшли попри нас.

- То гайдамаки, - шепче мій провідник.

Тяжко двигати тяжкі окови, а ще тяжче в них робити, та нагай наглядача додає сили. Вже рови на основи викопані, вже закладають наріжний камінь, аж ту починаєсь великий крик.

Оглядаюсь і бачу, як посіпака січе одного гайдамаку дротяною нагайкою. Нагайка окручуєсь около шиї нещасного, запєка-наставник шарпнув до себе і гайдамака паде мертвий.

Страшна ява слїдує.

Кожного п'ятого гайдамаку ведуть до наріжного каменя і утинають то руку, то ногу...

- Утікаймо! - молю свого провідника.

- Стій, дивись до кінця!

Основа з самих рук і ніг! І руки, і ноги рухаються, кулаки стискаються і грозять, а з

межи них очі – ах, як страшно глядять!

Люде сходяться, звозять каміне, цеглу і інший матеріал.

На одній фірі везуть страшно покаліченого чоловіка: в каменеломі змісило його.

– Ох, що за красна штука, досконала на поріг! – кричать мулярі і витягають з-під забитого плити. Я виджу, що і його беруть і вмуровують. Страшно!

Робітники працюють, піт ллється їм з чола, руки і ноги окривавлені.

– Швидко, швидко! – роздаєся голос посіпаків.

Старець, обтяжений цеглою, вбігає слабими ногами на спорохнявілу дошку, котра погинаєсь під ним, тріщить, ломиться, і він падає на купу каміння. Взяли його в мур.

Вже підпроваджують мур під дах, за хвилю скінчили б, але частина муру усувається, спадає на риштованє, де кількадесят робітників, друхоче все, а за хвилю виджу тіла робітників на місці муру, котрий мурували.

– А їх мами, жінки і діти? – питаю у провідника.

– Суть там з ними, обіймають їх руками. Не треба залізних скоб – мертві руки тримають сильніше.

Гарна палата вже готова, пишаєсь на горбі, що піднісся над цілу околицю.

Всередині панства, як сарани – не перелічити! А всі зодягнені в пишні багато строї, споряджені з виправленої на шовк хлопської шкіри, та панство того не бачить, гуляє, капеля гримить, а в золотих чашах перлиться червона мальвазія – кров та піт!

– Ходім, ходім звідси! – прошу мого провідника.

Він вивів мене знову на двір.

Попід стіни палати лежать тіла малих дітей і молодих жінок.

– Що се? – питаю.

– То забавки паничів, – відповів старець.

Я закрив очі і молю старця, щоби лишив вже мене, але ні, він не пускає, бере мене за руку каже:

– Бачив ти минуле, подивись на будучність.

– Га, – думаю, – се вже не буде так страшно.

Відкриваю очі і не пізнаю пишної палати: стіни пообдирані, вікна позаліплювані папером, довкола сміття і гної, з котрих сморід цибулі аж дух забиває. Всередині роїться, як мух на стерні.

– Дивись на останній образ! – сказав мій провідник.

Ніч темна, в палаті глухо, мешканці сплять. Коло нас чути шелест: пересуваєсь кільканадцять людей, обступають довкола палату і по хвилі показуєсь то тут, то там полум'я.

З дверей, вікон показуються перелякані обличчя, а надворі стоять обдерті хлопці, котрих проводир реве завзято:

– Бери, рабуй!

– Се останній нащадок роду воєводи К*, – каже мій провідник.

За хвилю зникла пожежа і лишилась лиш купа попелу, до котрої підвів мене старець і випустив мою руку. Я здригнувся і побачив себе в гостинній салі на фотелі

дідусевім, що стояв проти вікна, через котре сонце пересилало перше своє проміння.